

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА КРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Федулова І.В.

Мостенська Т.Л.,

Анотація. В умовах загострення в країні фінансової кризи визначається важливим визначення стану її продовольчої безпеки. Для цього виникає необхідність розробки індикаторів стану продовольчої безпеки країни, що виступає основою для визначення проблем забезпечення населення необхідними продовольчими продуктами і напрямів стратегічного розвитку агропромислового комплексу.

Аннотация. В условиях обострения в стране финансового кризиса важным выявляется определение состояния ее продовольственной безопасности. Для этого возникает необходимость разработки индикаторов состояния продовольственной безопасности страны, что выступает основой для определения проблем обеспечения населения необходимыми продуктами питания и направлений стратегического развития агропромышленного комплекса.

Ключові слова. Продовольча безпека, агропромисловий комплекс, індикатори стану продовольчої безпеки.

Ключевые слова. Продовольственная безопасность, агропромышленный комплекс, индикаторы состояния продовольственной безопасности.

Актуальність проблеми та її зв'язок з важливими науково-практичними завданнями. З середини ХХ століття проблема забезпечення продовольством набула світового значення. Еволюція поглядів на цю проблему стала причиною введення в обіг ООН поняття «продовольча безпека» у 1974 р. Це поняття розглядалось у контексті світової продовольчої безпеки і мало на увазі збереження стабільності на ринках продовольчих товарів при доступності базових харчових продуктів для всіх країн світу [1].

Аналіз останніх наукових досліджень. Римська декларація Про всесвітню продовольчу безпеку 1996 р. визначає стан досягнення продовольчої безпеки країни як стан, коли всі особи у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до безпечного та повноцінного продовольства у обсягах, якості, та асортименті, необхідних та достатніх для задоволення власних фізіологічних потреб і переваг, які необхідні для здорового життя, фізичного та соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення народонаселення [2].

Виходячи із наведеного визначення продовольча безпека має на увазі:

фізичну доступність у достатній кількості до безпечного продовольства;

економічну доступність до продовольства у необхідних обсягах і якості всіх соціальних груп населення;

автономність та економічну самостійність національної продовольчої системи (продовольча незалежність);

надійність - здатність національної продовольчої системи мінімізувати вплив сезонних, погодних та інших коливань на забезпечення продовольством населення всіх регіонів країни;

стійкість – раціональна продовольча система розвивається у режимі розширеного відтворення [3].

Продовольча безпека країни за визначенням ФАО – це система, що чітко функціонує для забезпечення всіх прошарків населення харчовими продуктами за прийнятими фізіологічними нормами за рахунок власного виробництва та необхідного імпорту тих продуктів харчування, для виробництва яких немає внутрішніх умов. Останнім часом посилилась роль національної продовольчої безпеки у системі світової продовольчої безпеки. Продовольчу безпеку можна розглядати як забезпечення певного рівня вітчизняного виробництва, що побудоване на засадах або повного самозабезпечення країни, або підтримки критичного мінімуму виробництва продовольства [4].

Поняття продовольча безпека і продовольча незалежність виступають взаємопов'язаними. Якщо продовольча безпека - це забезпечення державою населення країни якісним продовольством на рівні науково обґрунтованих мінімальних норм харчування, то продовольча незалежність – це певний рівень самозабезпечення країни продовольством, задоволення потреб населення у харчових продуктах за рахунок внутрішнього виробництва. Продовольча незалежність виступає необхідною умовою продовольчої безпеки країни.

Важливим аспектом дослідження рівня продовольчої безпеки в країні є розробка систем показників, що дозволяють оцінити її стан. У сучасній

літературі існує велика різноманітність показників, що запропоновані для цих цілей.

С.С. Бекенов зазначає, що продовольча безпека оцінюється широким спектром показників. Спочатку такими показниками виступали: середньодушові доходи населення, перехідні залишки продовольчого зерна, спочатку на рівні 20%, а пізніше – 16% річного споживання. Зараз перелік критеріїв розширився, а вимірювання стало більш складним [5].

Мета роботи. Розгляд теоретичних питань щодо оцінки стану продовольчої безпеки країни і визначення напрямів її покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. До сучасних критеріїв належать частка витрат населення на продовольство у загальних витратах окремих груп населення, територіальна доступність продуктів (співставлення рівня роздрібних цін на однакові товари у різних регіонах), рівень зручності продовольства (частка у споживанні сучасних продуктів, які знижують втрати часу і економлять його для виконання інших видів робіт), ступінь натуральності та якості товарів, вплив якості продуктів на стан здоров'я і тривалість життя тощо.

В узагальненому вигляді оцінка стану продовольчої безпеки населення визначається:

- фізичною доступністю продовольства, тобто наявністю продуктів харчування на всій території країни у кожний момент часу і у необхідному асортименті;
- економічною доступністю продовольства, яка полягає у тому, що рівень доходів, незалежно від соціального статусу та місця проживання громадянина, дозволяє йому купувати продукти харчування, хоча б на мінімальному рівні споживання;
- безпечністю продовольства для споживачів, тобто можливістю попередження виробництва, реалізації і споживання неякісних харчових продуктів, які здатні нанести шкоду здоров'ю людини.

Н.С. Оглуздін визначає досягнення продовольчої безпеки за параметрами:

- відсоток забезпечення населення країни екологічно чистими продуктами харчування вітчизняного виробництва;
- доступність цін на харчові продукти для основної маси населення країни;
- наявність стратегічних запасів продовольства для забезпечення ними населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій;
- наявність виробничих потужностей, що дозволяють забезпечувати населення харчовими продуктами або нарощувати їх випуск;
- стан науково-технічної бази країни та її відповідність найвищим світовим стандартам.

В Японії з кінця 50-х років ХХ ст. використовують показник самозабезпеченості продовольством. Цей показник розраховується як процентне співвідношення між вартістю створеною та спожитою в країні продовольчої продукції. Крім того використовуються розрахунки енергетичного складу харчування, здійснюючи порівняння спожитих калорій та необхідних за стандартами.

Часто використовують при визначенні продовольчої безпеки коефіцієнт продовольчої залежності (К):

$$K = I/P,$$

де I – обсяг імпорту продукції певного виду;

P – обсяг потреби країни в цьому виді продукції

При цьому розрізняють три рівні продовольчої залежності:

$0,1 \leq K \leq 0,2$ – рівень продовольчої безпеки країни безпечний;

$0,25 \leq K \leq 0,3$ – рівень продовольчої безпеки країни пороговий;

$K \geq 0,5$ – рівень продовольчої безпеки країни небезпечний.

Продовольча безпека найчастіше визначається як система економічних відносин у суспільстві, які виникають у зв'язку із забезпеченням усіх його членів продуктами харчування відповідно до рекомендованих норм за якістю і кількістю. Крім того необхідні гарантії корисності і нешкідливості продуктів харчування для здоров'я споживачів. У зв'язку з активним використанням при

виробництві харчових продуктів добавок, генетично модифікованих продуктів, хімічних добрив і стимуляторів, штучних барвників, ароматизаторів, емульгаторів та інших компонентів неприродного походження виникає питання дотримання підприємствами встановлених меж їх використання, забезпечення дотримання технологічних умов та стандартів.

Продовольча безпека держави розглядається як забезпечена відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, здатність держави забезпечити потреби населення продуктами харчування (незалежно від зовнішніх і внутрішніх загроз) в обсягах, якості та асортименті, що відповідають прийнятим стандартам і нормативам [7].

У розроблених проектах Закону України “Про продовольчу безпеку України” [7] та Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 р. [8] продовольча безпека трактується як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого гарантується фізична й економічна доступність та якість життєво важливих продуктів харчування для всіх громадян згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримується стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечується продовольча незалежність держави.

М.М. Басинська, говорячи про систему показників, які визначають рівень продовольчої безпеки країни, пропонує використовувати наступні:

- динаміка виробництва основних продуктів харчування у розрахунку на одного мешканця (країни, регіону), кг. на рік;
- динаміка споживання основних продуктів харчування у розрахунку на одного мешканця (країни, регіону), кг. на рік;
- рівень самозабезпечення суб’єктів (країни, регіону, домогосподарств) основними продуктами харчування, що входять у споживчий кошик, %

- рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій споживачів (структура раціону; яку частку бюджету займають витрати на продукти харчування;
- споживання основних продуктів харчування (на одну особу, кг. на рік) групами споживачів із різним рівнем доходу;
- середня калорійність добового раціону населення регіону окремих груп споживачів, ккал;
- рівень відповідності харчового раціону науково обґрунтованим нормам, відносної енергетичної цінності та фактичного складу елементів харчування;
- еластичність попиту на продукти харчування за ціною, рівнем доходів тощо;
- питома вага населення з рівнем доходу нижче прожиткового мінімуму;
- рівень інфляції, індекси цін на продовольчі товари;
- розміри перехідних запасів основних харчових продуктів у країні [3, 9].

Основним чинником забезпечення продовольчої безпеки виступає національний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції та харчових продуктів.

Для забезпечення продовольчої безпеки країни необхідне вирішення стратегічного завдання – створення в Україні потужної харчової індустрії для задоволення потреб внутрішнього і зовнішнього ринків у продовольстві, забезпечення продовольчої безпеки держави, формування потужного експортного потенціалу, збільшення валютних та бюджетних надходжень.

Важливість розробки та реалізації стратегії розвитку харчової промисловості України зумовлена необхідністю створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного харчового виробництва, впровадження наукоємних технологій у галузі, зменшення залежності від імпорту продовольства, перетворення агропромислового комплексу у високоефективний,

експортоорієнтований стабільний сектор економіки з метою забезпечення продовольчої безпеки держави.

Одним із основних структурних елементів, з яких складається продовольча безпека країни є агропромисловий комплекс. Місце агропромислового комплексу (АПК) в економіці України важко переоцінити. АПК і сільське господарство, як його основна складова, формують значну частку внутрішнього валового продукту (ВВП) України. Не зважаючи на те, що частка сільського господарства у валовому продукті має тенденцію до зниження, за рахунок розвитку інших галузей економіки, сільське господарство відіграє важливу роль у національній економіці України (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага сільського господарства у ВВП окремих країн СНГ

Питома вага у ВВП, %	Роки								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	9,6	9,1	8,9	8,6	8,7	8,6	8,0	7,8	7,6
Росія	7,1	6,9	6,7	6,8	6,1	5,5	5,1	4,8	4,5
Казахстан	8,1	8,7	8,0	7,9	7,1	6,4	5,5	5,8	5,6
Білорусь	10,7	10,1	9,6	9,0	8,4	8,0	7,5	7,0	8,3

Джерело: розраховано за [10]

Крім того, що сільське господарство України виступає основою забезпечення продовольчої безпеки держави, потрібно відзначити значний соціальний ефект галузі. У сільському господарстві у 2009 році було зайнято 3131 тис. осіб, що складає 15,5% зайнятого населення країни. Не дивлячись на глобальний процес урбанізації, який має місце в Україні, частка сільського населення в країні складає 31,4% загальної кількості.

Україна має сприятливі кліматично-природні умови, що створює надійні засади для потенційного розвитку аграрного сектору. Проте, незважаючи на наявність значних ресурсів, виробничі показники цієї галузі залишаються доволі низькими.

Перехід до ринкових відносин викликав загострення багатьох проблем сільського господарства та значне падіння обсягів виробництва

сільськогосподарської продукції, призвів до зміни структури виробництва у сільському господарстві, викликав спад виробництва, в результаті чого і досі країна не вийшла на рівень виробництва сільськогосподарської продукції 1990 року. Так, за статистичними даними обсяги валової продукції сільського господарства у 2009 році склали лише 70% рівня 1990 року.

Таблиця 2

Індекси валової продукції сільського господарства

Роки	Індекси валової продукції сільського господарства, % до		
	1990	1995	2000
1990	100		
1991	86,8		
1992	79,6		
1993	80,8		
1994	67,4		
1995	65,0	100	
1996	58,8	90,5	
1997	57,8	89,0	
1998	52,2	80,4	
1999	48,7	74,9	
2000	53,4	82,2	100,0
2001	58,8	90,5	110,2
2002	59,5	91,5	11,4
2003	53,0	81,5	99,2
2004	63,4	97,6	118,8
2005	63,5	97,7	188,9
2006	65,1	100,1	121,8
2007	60,9	93,6	114,0
2008	71,3	109,7	135,5
2009	70,3	107,7	131,1

Джерело [11, с. 39]

Сільське господарство в Україні посідає четверте місце за обсягами формування валової доданої вартості серед видів економічної діяльності. Крім того, це один із видів діяльності, в якому останнім часом спостерігаються позитивні тенденції розвитку.

Структурна перебудова економіки України стала причиною зменшення майже удвічі питомої ваги сільського господарства у валовій доданій вартості

за останні десять років (на 8,1 відс. пункти). Крім того, відбувалось поступове зменшення питомої ваги у валовій доданій вартості харчової промисловості з 7,2% у 1995 році до 5,3% – у 2009 році (табл.3).

Таблиця 3

Валова додана вартість промисловості і сільського господарства в загальному обсязі валової доданої вартості, %

Валова додана вартість в загальному обсязі валової доданої вартості, %	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Сільського господарства	16,3	14,6	12,1	11,9	10,4	8,6	7,5	7,9	8,2
Промисловості	30,6	30,8	30,3	28,5	30,9	31,7	31,2	30,1	26,6
Харчової промисловості	6,5	6,7	6,3	4,8	5,0	4,9	4,8	4,6	5,3

Джерело: розраховано за даними [12]

Висновки. Продовольча безпека ґрунтується на таких основних принципах:

1) наявність продовольства: продукти харчування мають бути в наявності в результаті місцевого виробництва, використання запасів (резервів) та/або імпорту;

2) стабільність – продовольство повинно бути у необхідній кількості і пропорціях постійно, незалежно від обставин і змін;

3) ефективність використання – продукти повинні відповідним способом зберігатися, перероблятися, бути якісними, безпечними і корисними для споживачів;

4) доступність – продукти харчування повинні бути доступними для всіх верств населення як у фізичному розумінні, так і за купівельною спроможністю.

Продовольча безпека країни повинна гарантуватися державою. З цього погляду виділяються такі основні її аспекти:

а) соціально-економічний, який означає здатність держави забезпечити продовольчі потреби населення, організувати і утримувати спеціальні резервні

продовольчі фонди;

б) політико-економічний, тобто спроможність мобілізувати внутрішні ресурси і агропромисловий потенціал країни для забезпечення цих потреб [13].

Рівень продовольчої безпеки реалізується через системи показників і індикаторів, але важливим є не тільки визначення самих показників але й їх критичних значень.

Продовольча залежність країни, в першу чергу, визначається низькою ефективністю агропромислового комплексу країни. Крім того, такий стан економіки може наступити внаслідок одно спрямованості експорту, падіння темпів економічного зростання, нестабільності курсу національної валюти, порушення платоспроможного балансу в напрямку зовнішніх залучень, тощо. В основі визначення рівня продовольчої безпеки покладена оцінка рівня життя населення. Часто якість життя означає визначений рівень споживання і споживачів і його основним економічним показником є доходи, які отримує населення і, як наслідок, забезпеченість населення життєвими благами (ступінь задоволення потреби в них).

Першочерговими заходами, які спрямовані на ліквідацію внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчої безпеки країни виступають такі:

- оптимальне поєднання державного і ринкового регулювання цін на сільськогосподарську продукцію;
- регулювання об'ємів імпорту по основним стратегічним видам продовольства: зерну, м'ясу і молоку;
- створення єдиного продовольчого ринку країн-СНД із поступовим відмовленням від митних зборів і узгодженням цінової політики;
- послідовне скорочення ввозу в країну тих продуктів харчування, виробництво яких може бути здійснено в Україні;
- підвищення рівня покупної спроможності населення за рахунок створення необхідної кількості робочих місць і привабливих умов праці.

Використана література

1. Всеобщая декларация о ликвидации голода и недоедания 1974 г. [Электронный ресурс]: Доклад Всемирной продовольственной конференции, Рим, 5–16 ноября 1974 года (E/CONF.65/20) — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/declarat/hunger.htm>
2. Римская Декларация о всемирной продовольственной безопасности и План действий Всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия, Рим, 13 ноября 1996 года [Электронный ресурс] / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций — Режим доступа: http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm
3. Балабанов В.С., Борисенко Е.Н. Продовольственная безопасность: (международные и внутренние аспекты). – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2002. – 544 с.
4. Декларация Всемирного Саммита по продовольственной безопасности [Электронный ресурс]: Всемирный саммит по продовольственной безопасности Рим, 16-18 ноября 2009 года / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций — Режим доступа: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/Meeting/018/k6050r.pdf>.
5. С.Бекенов. Критерии оценки продовольственной безопасности
6. Есипов В. Е., Маховикова Г. А. [Электронный ресурс]: Внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности России. Режим доступа - // www.rustrana.ru/article.php?nid = 13867.
7. Проект Закону України “Про продовольчу безпеку України” [Электронный ресурс]: // www.legality.kiev.ua/1p/docs/draft_laurs/8098.htm.
8. Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період 2015 року (проект) // Економіка АПК.– 2007.– № 1.– С. 3–49.
9. Басинская М.М. Сущность и индикаторы продовольственной безопасности

10. Джадралиев Мурат Абаевич Интеграционные инициативы в агропромышленном секторе отдельных стран СНГ
http://www.eabr.org/media/img/rus/publications/magazine/no7/n7_2010_4.pdf
11. Сільське господарство України за 2009 рік. Статистичний збірник. за ред. Остапчука Ю.М.. - К.: ДП «Інформаційно-Аналітичне агентство». – 2010. – 375 с.
12. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Проект Закону України “Про продовольчу безпеку України”
[//www.legality.kiev.ua/1p/docs/draft_laurs/8098.htm](http://www.legality.kiev.ua/1p/docs/draft_laurs/8098.htm).